

ILLIK PÉTER

HŐSNARRATÍVÁK ÉS HŐSKÉPZÉS: VÉGVÁRIAK A HAZAI KÖZÉPISKOLAI TANKÖNYVEKBEN

KIVONAT: Jelen tanulmány a végvári vitézség és hősiesség narratíváját és annak képzési technikáit követi nyomon a XIX. századi eleji tankönyvektől 1989-ig úgy, hogy 2020-ig kitekintéssel is szolgál. A tanulmánynak nem célja bemutatni, hogy miként változott a hazai közoktatási rendszer, az azt szabályozó dokumentumok, hogy mit tanítottak a középiskolában a tanárok, mit tudtak és tudnak a diákok, mivel erre a vizsgált források, vagyis a középiskolai tankönyvek nem alkalmasak. Ezek alapján kétszáz év narratív trendjeit és változásait lehet csak felvázolni, amelyek alapján azt lehet tudni, hogy az adott korszak középiskolát végzett embereinek milyen tudása lehetett (de nem szükségszerűen volt) a végvári vitézeokről és hősiességükről.

Az áttekintés tanulsága az, hogy (1) a tankönyvi szövegek rövidülnek, sablonosodnak, a tananyagtartalom csökken. (2) Vannak központi események, amelyek kétszáz év alatt is változatlanok, például Jurisics Miklós hősiessége. (3) Vannak trendektől független, egyedi szerzői megoldások. (4) A Horthy-korszakban az egységes narratíva megtörik, vannak a trendektől teljesen eltérő narratív rendszerek. (5) A tankönyvekben a szocialista korszak 1945-ben kezdődik, és alapvető törést hoz. Ezeket a szerző számos más tankönyvi tematikus vizsgálata is kimutatta már. A végvári hősiességre vonatkozóan azonban egyedi a szocialista korszakban képzett törés és változás jellege, milyensége.

KULCSSZAVAK: tankönyv, középiskola, végváriak, hősiesség, szocializmus

PÉTER ILLIK

HERO NARRATIVES AND THE FORMATION OF HEROES: WARRIORS OF THE HUNGARIAN FRONTIER CASTLES IN HUNGARIAN SECONDARY SCHOOL TEXTBOOKS

ABSTRACT: This study traces the narrative of valour and heroism and its techniques of hero formation in textbooks from the early 19th century to 1989, with an outlook to 2020. It is not the aim of this study to show how the Hungarian public education system and its regulative documents changed, what teachers taught in secondary schools, what students knew and know, as the primary sources of this study, i. e. secondary school textbooks, are not suitable for this purpose. They can only provide a sketch of 200 years of narrative trends and changes, allowing us to know what knowledge the high school graduates of that period might (but not necessarily did) have about the soldiers of the defence line and their heroism.

The conclusion of this study is that (1) textbook texts are shortened, templated, and the curricular content is reduced. (2) There are central events that remain unchanged for 200 years, such as the heroism of Miklós Jurisics. (3) There are individual authorial solutions that are independent of the narrative trends. (4) In the Horthy era, the unified narrative is broken, there are narrative systems that are completely different from the trends. (5) In textbooks, the socialist era begins in 1945 and brings a fundamental schism. These have been

demonstrated by the author in several other thematic studies of textbooks. However, the nature and extent of the rupture and change that appeared in the socialist era is unique concerning the heroism of the soldiers of the defence line. **KEY WORDS:** textbook, secondary school, soldiers of the defence line, heroism, socialism

Bevezetés*

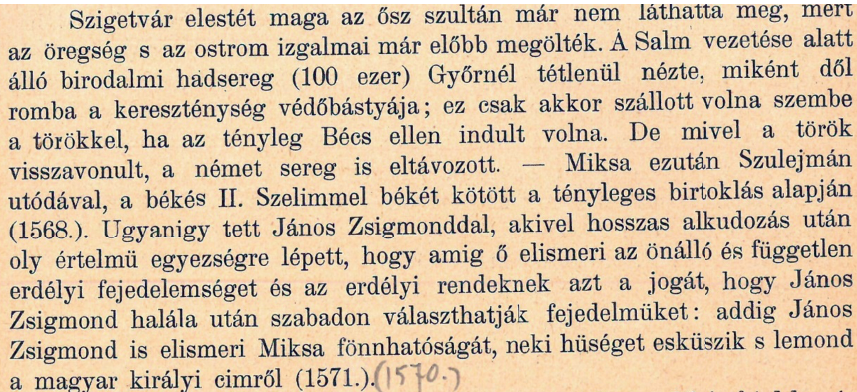
A 2020-ban megjelent Nemzeti alaptanterv módosítását, a hozzá kapcsolódó ke-rettanterveket és a velük kompatibilis középiskolai tankönyveket számos kritika érte. Ezekre reagált Nánay Mihály tíz kritikai észrevételt összeszedve és cáfolva. Jelen írás témája szempontjából az utolsó kritikai megjegyzés és annak cáfolata releváns. „10. állítás: helytelen a végvári katonák esetében a török háborúk hősei megfogalmazást használni. Tény: a hős kifejezést általánosan használjuk köznyelviileg a háborúban életüket az országért kockáztató vagy feláldozó emberekre. [...] Azon kiemelkedő történelmi alakok esetében, akik a legdrágábbat, azaz az életüket tették kockára a haza védelmében, nem értjük, hogy miért jelent vitakérdést, hogyha hősnak nevezik őket. Dobó István egri várvédelem utáni hűtlenségi ügye nem von le semmit az egri várvédelem során nyújtott mara-dandó teljesítményéből, így joggal nevezhető hősnak. A hős kifejezés nem azt jelenti, hogy valaki minden erkölcsi mércén felülálló személyiség, arra inkább a szent kifejezést használnánk [...] Így tehát egy végvári hőst is nyugodtan lehet kritikusan bemutatni, de ez nem jelenti azt, hogy ne nevezhetnénk hősnak.”¹

Az idézet maga is jól jelzi, hogy a hősiesség kérdése, valamint a kora újkori magyar végvári vitézek sorsa, példája, cselekedetei nem vésztették el az aktualitásukat. Ez inspirálta a jelen írást, amelynek célja, hogy áttekintse a XIX. századi tankönyvektől napjainkig a középiskolai tankönyvi, végvári vitézekre vonatkozó narratívákat, mert ezáltal talán a sorok között arra is választ lehet kapni, hogy 2020-ban miért lett probléma a végvári hősiesség kérdése.

* Köszönöm Szabó Károlynak, az OPKM munkatársának szakmai és emberi segítségét.

1 Nánay 2020.

Jelen cikk módszertana és szemlélete megegyezik a szerző korábbi, tankönyvi témájú írásainak metodikájával.² A tanulmány a XV. századi témákkal – mint például Nándorfehérvár 1456. évi ostroma – nem foglalkozik, mert ezt a szerző már megtette korábban.³ A XVI–XVII. század kapcsán pedig az elemzések elsősorban a XVI. századra irányulnak, mivel – amint látható lesz – a hősiességet a tankönyvek elsősorban a XVI. századi témák kapcsán értelmezik, bár a tizenöt éves háborúról lényegében nem írnak,⁴ így főként az 1532., 1552. és 1566. évi események maradnak. Az 1526. évi mohácsi csata recepciótörténetét, továbbá megjelenését a középkorai tankönyvekben már feldolgozták.⁵

Szigetvár elestét maga az ősz szultán már nem láthatta meg, mert az öregség s az ostrom izgalmai már előbb megölték. A Salm vezetése alatt álló birodalmi hadsereg (100 ezer) Győrnél tétlenül nézte, miként dől romba a kereszténység védőbástyája; ez csak akkor szállott volna szembe a törökkel, ha az tényleg Bécs ellen indult volna. De mivel a török visszavonult, a német sereg is eltávozott. — Miksa ezután Szulejmán utódával, a békés II. Szelimmal békét kötött a tényleges birtoklás alapján (1568.). Ugyanigy tett János Zsigmonddal, akivel hosszas alkudozás után oly értelmű egyezsége lépett, hogy amíg ő elismeri az önálló és független erdélyi fejedelemséget és az erdélyi rendeknek azt a jogát, hogy János Zsigmond halála után szabadon választhatják fejedelmüket: addig János Zsigmond is elismeri Miksa főnnhatóságát, neki hűséget esküszik s lemond a magyar királyi címről (1571.). (1570.)

1. kép. Részlet Jászai Rezső tankönyvéből

Forrás: Jászai 1904, 119.; a szerző felvétele

Az első képmellékleten látható, hogy a gondos olvasó kijavította a tankönyvi szöveget. Nyilván lehet úgy is elemezni a tankönyvi szövegeket, hogy azok „igazak-e”. Az „igazak-e” kifejezés azért szerepel idézőjelben, mert ilyenkor az olvasott tankönyvi anyagot nem a múlttal vetnénk össze, hanem egy arról képzett másik narratívával, mondjuk egy szakmonográfia tartalmával, ami szintén

2 Például Horváth-Lugossy – Illik 2022; Illik 2022, 179–208.

3 Illik 2023.

4 Illik 2021, 245–265.

5 Illik 2015; Botlik–Illik 2018.

nem feltétlen „igaz” vagy „objektív”, hiszen azt is egy szubjektív személy (például történész) írta a szintén szubjektív források felhasználásával. Éppen ezért ennek az eljárásnak nem sok értelme lenne, legfeljebb annyiban, hogy találánk olyan tankönyveket, amelyek tartalma inkább megfelel a saját koruk vagy éppen a mostani szakkönyvekben foglalt narratíváknak, és olyanokat, amelyek nem. Jelen tanulmány nem ezt a megoldást választja, vagyis nem elemzi a tankönyvek tartalmát külső referenciaponthoz viszonyítva. Sokkal inkább a különböző tankönyvek tartalmát saját korszakos társaikhoz, illetve az eltérő korszakok tankönyveihez viszonyítja, és próbálja kimutatni, hogy megfigyelhető-e narratív trendek. Emellett jelen tanulmány azt feltételezi, hogy a tankönyvek narratívája nemcsak a szerző egyéni habitusát mutatja, hanem az adott korszak ideológiai, emlékezetpolitikai szándékait is, akár úgy, hogy a szerző akaratlanul is ezekben felnöve, önkéntelenül írja, amit ír, akár pedig úgy, hogy erre konkrét és direkt állami szándék van, mint például a szocializmus időszakában. Vagyis ez a szándék is megnyilvánul majd a narratív trendekben.

A dualizmus előtt

Budai Ézsaiás kötete⁶ lényegében egy lábjegyzetekkel megszakított folyószöveg, amelynek első 170 oldala a hazai reformációról szól. (Ez nem véletlen, hiszen Budai (1766–1841) történész, református lelkész és a Tiszántúli Református Egyházkerület püspöke volt 1822-től haláláig.) Ezután írja le 1566-tól a köztörténetet, amelyben külön végvári vitézség témakör nincsen, egy-egy esemény kapcsán – mint például Szigetvár ostroma 1566-ban⁷ – említ hősie példákat. Zrínyi Miklóst a magyar Leonidásznak titulálja. Szigetvár ostromát tárgyilagosan írja meg, bár stílusa némiképp romantikus. A hősképzésnek három eleme van jelen itt: (1) „Rettentő nagy lévén a török erő”,⁸ vagyis az ellenfél erejének hangsúlyozása. (2) Zrínyi „felöltözése” a kitörés előtt, az eposzból is ismert nagyjelenet,

6 Budai 1814.

7 Budai 1814, 182–184.

8 Budai 1814, 182.

felkészülés a halálra.⁹ (3) Valamint a történelmi analógiát invokáló név, a magyar Leonidász,¹⁰ amely egyértelmű referencia a spártai háromszáz hősiességére Thermopülainál. Ezután a tankönyvi szöveg a tizenöt éves háborúra, azon belül is Bocskai tevékenységének leírására fókuszál egy tárgyilagos hangú eseménytörténet bemutatásával.¹¹ A XVII. századot elsősorban az erdélyi fejedelmek tevékenységén keresztül mutatja be, és ennek kapcsán Várad történetét is megírja a főszöveget megszakító jegyzetben.¹² Ebben azt írja: „A benn lévő Vitézlő nép a töröknek sem ígéretére, sem fenyegetésére nem hajtvánn magát keményen tartotta, és a Várat emberül oltalmazta, úgyhogy már a Törökség, látván hogy nem bóldogúl zúgolódní kezdett.”¹³ Budai ezután írja le I. Lipót uralmát: az 1663–64. évi eseményeket, a Wesselényi-mozgalmat, továbbá Buda 1686. évi ostromát.

Schirhuber Móric rövid, kétnyelvű kötete¹⁴ az uralkodók sorrendjében haladva szinte meg sem említi a végváriakat, a végvári harcokat, Zrínyi Miklós említésszerűen szerepel, mint a második Leonidász.¹⁵ A Bedeő Pál-féle tankönyv ugyanezt a megoldást választja,¹⁶ Horváth pedig még ennyit sem szán a témára.¹⁷

Ladányi Gedeon tankönyve¹⁸ viszonylag részletesen ír az 1532. és 1552. évi török hadjáratokról is. Itt már Jurisics Miklós „nemeslelkű hős”, „E csekély számú nép [Ladányi 700 főben adja meg a védők számát, ezt veszik át a későbbi tankönyvek is] dicső példáját adta a király iránti hűségének és hazaszeretetének, mert minden ostromot vitézül visszavert s megvédte a rábízott várat.”¹⁹ Az 1552-es eseményeknél már kirajzolódni látszik az ellentét a gyáva német és a hős magyar végváriak között, de a szöveg ezt nem hozza erősen a felszínre: „Már 1552-ben elfoglalta a török az erős Temesvárt, melyet hősi-

9 Budai 1814, 183.

10 Budai 1814, 183.

11 Budai 1814, 193–200.

12 Budai 1814, 270–276.

13 Budai 1814, 274–275.

14 Schirhuber 1837.

15 Schirhuber 1837, 15.

16 Bedeő 1843.

17 Horváth 1843.

18 Ladányi 1861.

19 Ladányi 1861, 83.

leg védelmezett ugyan Losonczi István, de az alatta szolgáló német és spanyol katonák föllázadtak ellene, s kényszerítették föladni a várat. Az ország északi részén is sok várat meghodított a budai basa, köztük Drégelyt is, melynek védői, derék vezérok a hős Szondi György alatt utolsó emberig hiven harczolva estek el. Egert is ostrom alá fogta egy nagy török sereg 1552-ben, de a vár parancsnokai Dobó István és Mekcsei [Mekcsey] István oly lelkesedést öntöttek a védő seregbe, hogy ez egy hónapon keresztül hősileg visszavert minden ostromot, s megmentette a fontos erősséget. Még a nők is osztoztak a férfiakkal a vár megmentésének terhes munkájában és dicsőségében.²⁰ A hősnarratíva elemei látványosak: kis magyar sereg, szemben a nagy oszmánnal, hősies viselkedés, még a nők is segítenek. A szöveg nyelvi érdekessége a *hősileg* kifejezés használata, amelyet kétszer is ír a szerző, változó ékezettel (*hősileg*, *hősileg*). A szó nem ismeretlen, bár tankönyvben ritka.²¹ Szily megjegyzi, hogy a hős szó hérosz értelme a XVIII. században elhalt, és Szemere vitte újra vissza a költői nyelvbe.²² Ez azt jelzi, hogy itt Ladányi stilisztikailag költői nyelvi elemmel írja le témáját. A szigeti veszedelem (1566) leírásába Ladányi egy új elemet hoz be: a hős Zrínyi ellenállása oly erőteljes volt, hogy „a felbőszült szultán mérgében meghalt a vár alatt”.²³ A XVII. századi eseményekre Ladányi nem kifejezetten terjeszti ki a hősnarratívát – például Buda 1686. évi ostroma –, pontosabban ott éppen a várat védő „Abdi basa” (Abdurrahmán Abdi Arnaut pasa) volt a hős: „Hosszas és terhes volt Buda ostroma, mert hősiesen védte azt a vitéz Abdi basa 15,000nyi sereg élén.”²⁴ Ladányi szövegében tehát a végvári hős kifejezetten vár-ostromban, azon belül is a várban lévőkre értelmeződik, és független nemtől vagy nemzetiségtől, kifejezetten a tettel, a bátor harccal kapcsolódik össze.

Frankl Vilmos kötete szinte semmit nem ír a végvári háborúkról, Szigetvár ostromát is csak megemlíti, Buda visszafoglalása és a török kiűzése három oldalnyi leírást kapott, és érdekes módon „Abdi pasa” vitézségét is kiemeli a szerző.²⁵

20 Ladányi 1861, 87.

21 Szily 1902, 135.

22 Szily 1902, 135.

23 Szily 1902, 90.

24 Szily 1902, 112.

25 Frankl 1863, 221.

Környei János leírása Kőszeg 1532. évi ostromáról rendkívül érdekes narratív elemeket tartalmaz: „A város gyengén volt erősítve, az őrség csekély, vagy 700ra ment a fegyverforgató nép, de nagy számmal voltak benn öregek, nők és gyermekek, kik a vidékről menekültek ide. [...] Tizenkétszer ismételték a vívást, mindig sikertelenül [...] Jöttek török hírnökök s megadásra kérték a várost. Jurisics tagadólag válaszolt. Jöttek másodszer s a városért váltságdíjat követeltek; ismét tagadó válasz. Ekkor Ibrahim új ostromot parancsol; már nyolc török zászló leng a falakon, midőn az ostromlók hirtelen futamodásnak eredtek. A törökök azt mondták, hogy egy túlvilági lovagot láttak, ki lángkarddal űzte el őket a falakról. Kevéssel később hírnökök arra kérték Jurisics Miklóst, jöjjön a [s]zultán táborába s kegyelmet nyer. Menevédet nyerve a hős elment a török táborba Ibrahimhoz, ki csak annyit követelt tőle, hogy színre mintha az erősséget átadta volna, néhány török zászló tűzessék a város falaira, addig, amíg a török sereg elvonul. Ezt Jurisics megengedé [...]”²⁶ A szöveg érdekessége, hogy kettős magyarázatot ad Jurisics sikerére: egy istenit és egy reálpolitikait. Az 1552. évi oszmán hadjáratból Temesvár, Drégely, Szolnok és Eger ostromát emeli ki a szerző. Az egrai nők hősiességének leírása itt rendkívül plasztikus: „Részt vett a védelemben Eger minden lakosa, az anya ott állott a vivó gyermeke, a nő férje, a nővér fivére mellett s ha a férfiak elestek, a nők ragadták meg a halálosztó fegyvert s megboszulák szerettheik halálát, míg mások égő kanóccal forró olajjal, kövekkel fogadták a törököket.”²⁷ Szigetvár ostromának leírásakor Környei nem hoz új elemet a korábbi leírásokhoz képest.

Az 1867 előtti XIX. századi (mai értelemben vett) középiskolai tankönyvek váltakozó terjedelemben beszélnek a végváriakról a végvári hősiességet elsősorban a XVI. század egyes eseményei kapcsán értelmezik: az 1532., 1552. és 1566. évi várostromok hőseit emelik ki, ebben külön kiemelt helye van Jurisicsnak és Zrínyinek, Dobónak érdekes módon kevésbé.

26 Környei 1864, 267–268. Erről bővebben: Bariska 2010, 323–342.

27 Környei 1864, 278.

A dualizmus hősei

Vaszary Kolos tankönyve²⁸ egyben tárgyalja a magyar és egyetemes történelmet a kezdetektől a krími háborúig mindössze száz oldalban, ami természetesen behatárolja a narratíva lehetőségeit. Ugyanakkor még így is új elemekkel gazdagította a hősnarratíva képzésének lehetőségeit, tekintve, hogy Kőszeg ostrománál az ő leírása szerint Jurisics nagyságát csak fokozta, hogy hétszáz, nagyrészt falak között rekedt paraszttal (és nem végváriakkal!) védte Kőszeget.²⁹ A terjedelmi korlátok ellenére a szerző másfél oldalt szánt Temesvár, Drégely és Eger ostromának leírására, ezek közül Eger leírása kapta a legnagyobb szövegterjedelmet. Ez utóbbi leírásának központ eleme Dobó beszéde: „[...] Achmed haragjában utolsó rohanásra vezette oszmánjait. *De Dobónak a hazát és dicsőséget, hősi halált és örök üdvösséget említő hatályos szavaira magas lelkesedés szállotta meg a vár összes lakosait.* Nők és leányok a férfiakkal vegyesen sietnek a falormokra és versenyt vívnek velök, néhány fegyverrel is, a nagyobb rész követ hengerítve, forró vizet, szurkot öntve az ostromlókra. Ily hatalmas erkölcsi erőn nem győzhetett a törökök roppant száma; és Eger az éj beálltával meg lőn mentve. A török *eltakarodta után* a várbeliek 12 ezer ágyugömböt szedtek össze [...]”³⁰ Szigetvár ostromának leírásakor Zrínyi hősiessége kiterjesztődik a védők egészére: „*Vezérok példája szerint a vitéz örök mind hősi halállal hulltak el, s csak holt testeiken keresztül s mintegy 20 ezer vitézének vesztével juthatott a török a rommá lett vár birtokába.*”³¹ A XVII. századi történeti események leírása során nem kap szerepet a hősiesség kidomborítása, az 1697. évi zentai csata győzője, Savoyai Jenő már „csak” I. Lipót „legkitűnőbb hadvezére”.³²

Varga Ottó mindössze egy sort szán Kőszeg ostromára, amely szerint a vár ellenállása „*talán Bécsset menti meg*”.³³ Ugyanakkor ez az első szöveg,

28 Vaszary 1877.

29 Vaszary 1877, 32.

30 Vaszary 1877, 34. Kiemelés tőlem.

31 Vaszary 1877, 35. Kiemelés tőlem.

32 Vaszary 1877, 57.

33 Varga 1885, 134. Kiemelés tőlem.

amely értelmezési keretet ad az 1552. évi végvári a harcoknak: „Csakhogy Erdélynek német kézre kerültét nem tűri a török és miatta 1552-ben minden irányban kitör a harcz. *Sok fényes név emelkedik ki a magyarnak eme egyesült létharczából, és elég dicstelenség az idegen zsoldosok gyávaságából.* Hős halált hal Losonczy Temesvárnak, Szondy Drégelnek védelmében; míg Dobó Egert szinte csudaszerű harcok között tartja meg. Annál csúfosabban bukik el az idegenekre bízott Lippa, Szolnok; behódol a temesi vidék, elvész a Mátra vonala a bányavárosokig.”³⁴ Szigetvár elestének rövid leírása is azonban keretadó jellegű: „Szigetvár volt a harcznak a színhelye, mely Zrínyi hős védelme daczára elbukott, de a nagy hódító is kimúlt még a diadal előtt. A török erre kitakarodott. Miksának Győrnél álló 100,000nyi hada pedig – miután tétlenül nézte a vár ostromát – más egyebet sem téve: fölözlott. Ez is, miként Kőszeg, mutatja: *hogy a korszak óvatos emberei kerülnek az elhatározó alkalmakat.*”³⁵ Az eddig áttekintett kötetek közül ez az első, amely értelmezési keretét a XVII. századi háborúkra is kiterjesztve következetes narratívát képvisel: „Az új nagyvezír [...] 1663-ban hadüzenet nélkül megtámadja [...]. Most megijed Németország. [...] Nem minket, magukat féltették. [...] Csak Zrínyi csüggedhetetlen lelke nem nyugodott, mellőztetését félretéve harczot hirdet, maroknyi seregével csudákat tesz.” A felszabadító háborúk is ebbe a keretbe illeszkednek: „Lengyel-német-francia hadak nem csak felmentik Bécset, de semmivé teszik a török sereget (1683. szept. 12.). Ez a kereszténység és a pogányság nagy tusájának a napja, csak Belgrád fölmentéséhez hasonlítható fényessége, hatása. A diadalok hőse is két rokonlélek: Hunyadi és Szobieszky. [...] a merész belevágás a Montecuccoli-féle 'semmit nem kockáztatni' elvnel jobbnak bizonyult. Lotharingiai Károly, Buda megvívója, Badeni Lajos a szalánkeméni, és mindenekfölött a lánglelkű Savoyai Eugén a zentai csata hősei sokat tanultak itten.”³⁶ Tehát a koherens narratív keret pillérei a következők: (1) A hősök főként magyarok, (2) az idegen Habsburg zsoldosok gyávak, a Habsburg kormányzat halogató, (3) a XVII. században az az ellentmondás, hogy a Habsburg birodalmi tábornokok

34 Varga 1885, 137. Kiemelés tőlem.

35 Varga 1885, 138. Kiemelés tőlem.

36 Varga 1885, 165–166.

aratják a fényes győzelmeket, könnyen feloldódik, hiszen személyükben győz a cselekvő politika, vagyis az ekképpen megnyilvánuló hősiesség felülírja a Habsburg „eredetet”.

Komárik kötetében a hősnarratíva lényegében abban merül ki, hogy a rövid tényszerű leírásokba jelzőként bekerül a hős szó, például: „Ali budai pasa elfoglalta Drégely várát, amelyet Szondy György hősies önfeláldozással védelmezett”³⁷ vagy „A keresztény tábor hősies küzdelme megérdemelte e diadalt [ti. Buda visszafoglalását 1686-ban].”³⁸ Mangold Lajos kötete ennél kicsivel bőbeszédűbb, bár főként Szigetvár ostromára szán nagyobb terjedelmű szöveget. Ugyanakkor itt már tartoznak a szöveghez képek, amelyek aláhúzzák a hősiességet!³⁹

---

37 Komárik [é. n.], 92.

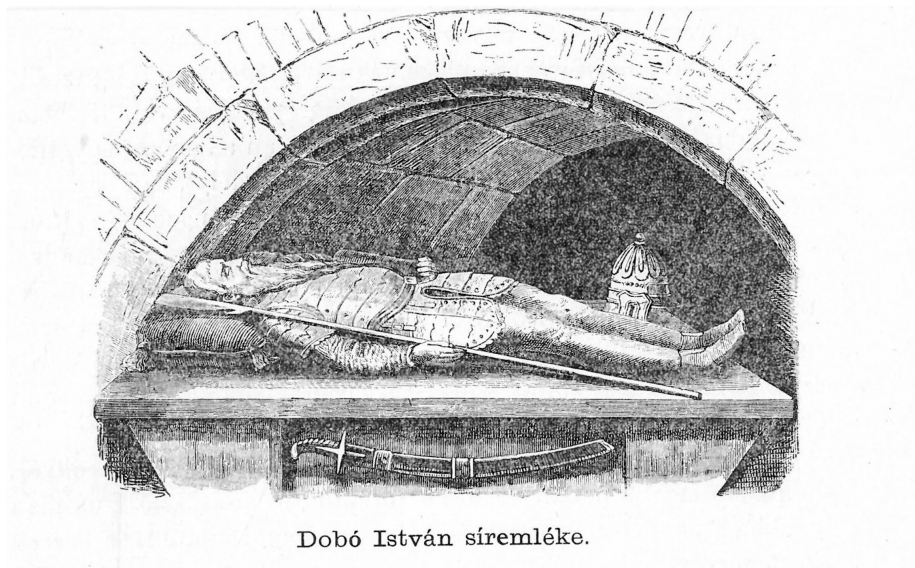
38 Komárik [é. n.], 121.

39 Mangold 1900.

Zrínyi Miklós, a szigetvári hős.

2. kép. Mangold Lajos tankönyvének illusztrációja
Forrás: Mangold 1900, 102.; a szerző felvétele

Dobó István síremléke.

3. kép. Mangold Lajos tankönyvének illusztrációja

Forrás: Mangold 1900, 100.; a szerző felvétele

Sebestyén kötete még gazdagabb képanyagával tesz hozzá a hősnarratíva kialakításához,⁴⁰ valamint tíz oldalt szán a *Török harczok és török hódoltság* témakör kifejtésére.⁴¹ Ennek legnagyobb újdonsága, hogy a már ismert narratív csomópontok mellett megjelenik egy külön, egyoldalas lecke *A végek. Élet a végvárak körül* címen, vagyis a mindennapi élet, a mindennapi hősök és vitézség jelenik meg: „Csak az erőnek volt értéke, csak a vitézséget becsülték. Az életet kevésbe vették és könnyen tették kockára. Az milyen volt az ellenség, olyanná vált a végeken a magyar is, a hol mindennap érintkezett vele. [...] Ez a vitézi élet a végeken még a szórakozást is a harczban kereste.”⁴²

40 Sebestyén 1901.

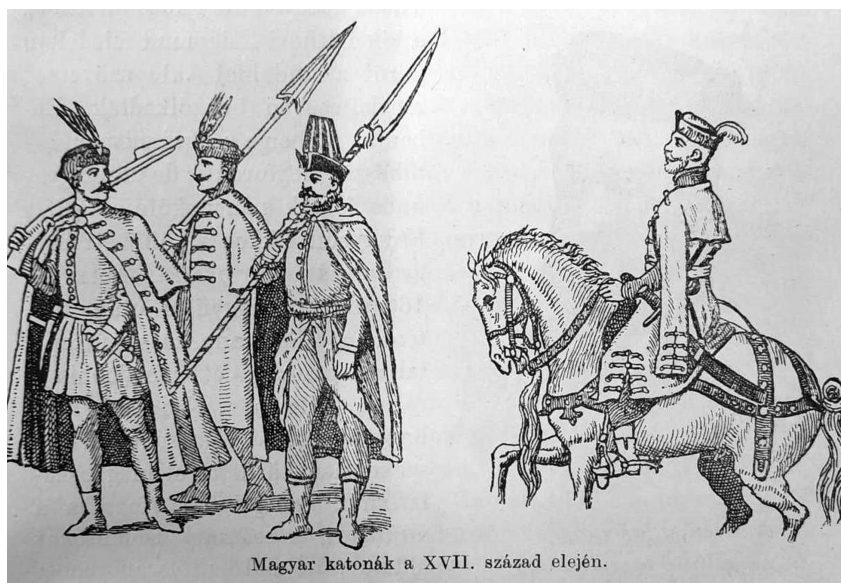
41 Sebestyén 1901, 13–23.

42 Sebestyén 1901, 21.

4. kép. Sebestyén Gyula tankönyvének illusztrációja
Forrás: Sebestyén 1901, 17.; a szerző felvétele

5. kép. Sebestyén Gyula tankönyvének illusztrációja

Forrás: Sebestyén 1901, 29.; a szerző felvétele

6. kép. Sebestyén Gyula tankönyvének illusztrációja

Forrás: Sebestyén 1901, 28.; a szerző felvétele

Andor József kötete⁴³ szinte semmit nem ír a korábbi könyvek zöme számára fontos eseményekről, viszont a Habsburg-ellenes narratív keretet megtartotta a XVI. századi események értelmezésére: „Az 1552-ik év a nemzet élethalál harca. A Habsburgháztól segítséget nem várhatott, Ferdinánd még a várak kellő felszereléséről sem gondoskodott. Az melyek idegen zsoldosokra voltak bízva, azok jóformán harc nélkül jutottak a török kezére, ellenben Losonczy, Szondy és Dobó nevei örökre fogják hirdetni a magyar vitézséget és önfeláldozó hazafiságot.”⁴⁴ Buda felszabadítása és a török kiűzése téma leírásakor ez a keret fennmarad, a Habsburg-tábornokok nem válnak hőssé: a szerző azt hangsúlyozza, hogy (1) a Habsburg-kormányzat folyamatosan habozott, és (2) önálló magyar sereg nem volt.⁴⁵

A dualizmus tankönyveiben már megszilárdulnak azok a központi események, ahol a hősiességet ki lehet emelni: 1532, 1552 és 1566. Megjelennek az egységes kerettel működő, továbbá illusztrált tankönyvek és a hősiesség, hazaszeretet, nemzet, kereszténység összekapcsolódik, a gyávaság pedig az idegen zsoldosok magatartásával fonódik össze.

A Horthy-korszak tankönyvei

Takáts György tankönyve⁴⁶ röviden és tárgyilagos stílusban mutatja be a XVI. századi várháborúkat. A már korábban látott narratíva némileg sűrítve kapott itt helyet: „A létért való küzdelem e szomorú napjaiban a hősi vitézség remek példáit mutatta be a magyar. Losonczy Temesvárott, Szondy Drégelyben haltak hősi halált, de a Dobó Istvántól védett Eger alól véres fővel vonult vissza a török. Temesvár és Drégely roskadozófélben lévő várak voltak, a védősereg mindkettőben csekély számú, de a védőik mégsem adták fel, inkább választották a hősi halált. Míg a magyarság élet-halálharcát vívta a törökkel, addig a császári

43 Andor 1904.

44 Andor 1904, 96.

45 Andor 1904, 128.

46 Takáts 1920.

vezér Erdélyt zsaroltatta katonáival.⁴⁷ A hősképzés elemei ugyanazok: rossz körülmények között, nagy túlerő ellen kellett a magyar katonáknak harcolni, ez teszi őket és harcukat hősiessé. A XVII. századi események tárgyalásakor „Abdi pasát” látja a hősnek, aki túlerő ellen védte Buda várát.⁴⁸ Látható, hogy a hősiesség itt egy pozíció: a túlerő ellen sikertelenül, de így is küzdő, a harcot fel nem adó katona viselkedésmintája.

Ember István kötete⁴⁹ az eddigi narratívák teljes készletét koherensen képviseli: (1) „Seregét Kőszeg várának parancsnoka, a hős Jurisics állította meg.”⁵⁰ (2) Drégely és Temesvár a példa a magyar hősiességre.⁵¹ (3) Szolnok az idegen zsoldosok gyávaságára.⁵² (4) „Ahová férfi nem jutott, ott az egri asszonyok harcoltak kövekkel, forró vízzel és karddal is.”⁵³ (5) A várharcok megmutatták a magyar vitézek önfeláldozását.⁵⁴ (6) „Zrínyi ekkor könnyű díszruhát öltött [...] vitézeivel együtt kirohant a szemben álló ellenségre. Valamennyien hősi halált haltak, de a török sereget is nagy veszteségek érték. [...] Szigetvár védelme a magyar vitézségnek mindig világraszoló példája marad. [...] Miksa király 60.000 főnyi hadseregével táborozott Győrnél. A harcot azonban nem merte felvenni a törökkel [...]”⁵⁵ (7) A XVII. századi események tárgyalása során következetesen senkit nem titulál hősnek, még olyan történelmi szereplőket sem, akiket némelyik tankönyv igen: Zrínyi Miklóst, Abdi pasát vagy éppen a Budát felszabadító birodalmi tábornokokat.

47 Takáts 1920, 101–102.

48 Takáts 1920, 126.

49 Ember 1926.

50 Ember 1926, 75.

51 Ember 1926, 80–81.

52 Ember 1926, 81.

53 Ember 1926, 81.

54 Ember 1926, 81.

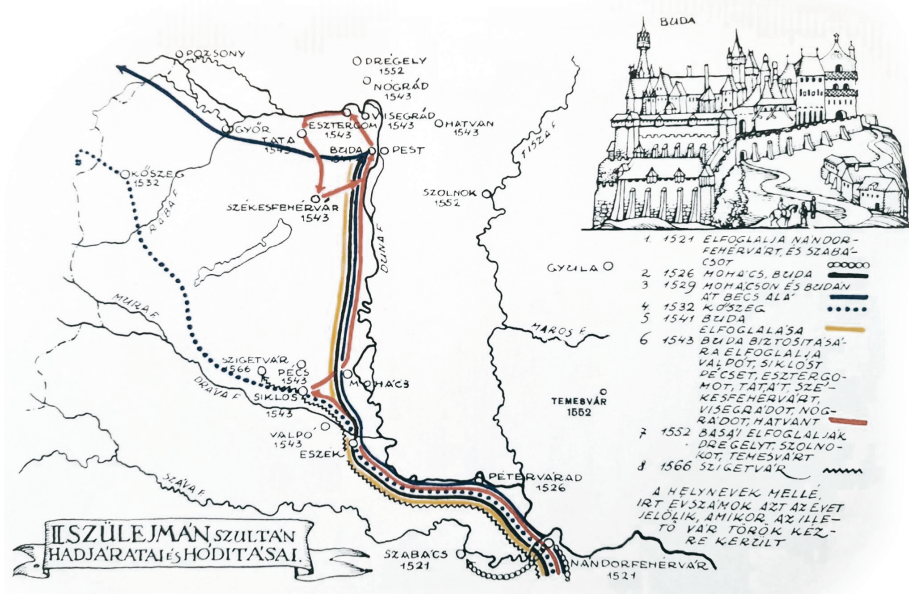
55 Ember 1926, 83.

7. kép. Ember István tankönyvének illusztrációja
Forrás: Ember 1926, 82.; a szerző felvétele

Domanovszky Sándor tankönyve⁵⁶ teljes ellentéte Ember Istvánénak, mivel ezen narratíva egyetlen elemét sem tartalmazza, és a hősiesség fel sem merül, minden vizsgált esemény leírása teljesen tárgyyszerű, morális tartalmú jelzők nem szerepelnek.

56 Domanovszky 1931.

8. kép. Domanovszky Sándor tankönyvének térképe

Forrás: Domanovszky 1931, 80.; a szerző felvétele

Erdélyi László már tematikus szinten érvényesíti a hősnarratívát, külön alfejezetet nyit *Délvidéki hősök, nádor-letevés, köznemes nádor*⁵⁷ és *Fráter György meggyilkolása. A várvédő hősök nagy éve, 1552.*⁵⁸ meggyilkolása címeiken. Ugyanakkor Ember tankönyvi narratívájának teljességét csak részelemekben képviseli, valamint két ponton eltér: „De Jurisichnak jó barátja volt Ibrahim nagyvezér és megelégszik, ha kitűzik a török zászlót”⁵⁹ és nem írja le a birodalmi haderő tétlenségét 1566-ban, de 1552-ben igen. Eger ostromakor „[...] Móric szász herceg 10,000 birodalmi katonával Győrnél állt, aztán hazament.”⁶⁰ A Marczinkó és szerzőtársai nevével fémjelzett tankönyv⁶¹ egy az egyben az Ember-féle narratívát képviseli.

57 Erdélyi 1931, 100.

58 Erdélyi 1931, 110.

59 Erdélyi 1931, 107.

60 Erdélyi 1931, 111. Vö. Szántó 1968.

61 Marczinkó–Pálfi–Várady 1938. A Marczinkó-féle tankönyvek népszerűségéről: Albert 2012.

Varga Zoltán könyve⁶² mindössze két ponton ad hozzá többletet az Ember-féle narratív rendszerhez: külön rövid kis alfejezetet nyit a végvári vitézeknek, ahol méltatja a mindennapi hősokeket,⁶³ továbbá 23 ezer hősi halotról ír Buda 1684. évi felszabadítási kísérleténél.⁶⁴ Balogh Albin tankönyve ugyancsak az Ember-féle rendszert mutatja be, azzal az eltéréssel, hogy „Abdi pasa” ellenállását hősiességnek titulálja.⁶⁵

A Horthy-korszak általam vizsgált tankönyvi narratíváiban két ellentét figyelhető meg: a korábbi korszakok tankönyvei által képviselt narratívák koherens rendszere, amelyet Ember István tankönyve és az ahhoz nagyban hasonlító kötetek képviselnek, velük mintegy szemben áll Domanovszky Sándor kötete, amely teljesen tárgyilagos hangvételű, bár maga a leírt eseménytörténet ugyanaz.

A hősiesség trónfosztása

A hazai szocialista rendszer kialakulását a történészek – alapvetően csak a politikatörténetre fókuszálva – zömmel 1949-től számítják. Valójában ez kétségbe vonható, hiszen már 1945-ben megjelent Kosáry Domokos tankönyve,⁶⁶ amely teljesen kifejtett és durva szocialista frazeológiát és narratív rendszert képezett olyannyira, hogy az 1960-as évek tankönyveiben ez csak finomodott. Vagyis az alakuló Rákosi-rezsim már 1945-ben nagy figyelmet fordított az ideológiai küzdelemre, ebbe értve a középiskolai „frontot” is. Kosáry tankönyvének kora újkori leckéin az a dilemma látszik, hogy miképpen lehetne a nagyobb ellenességnek tartott „Habsburg-imperializmust” kárhóztatni, míg a vele szemben álló, kisebb ellenségnek tartott „magyar nacionalizmust” nem túlhangsúlyozni. Vagyis az Őze Sándor által egyes modellnek nevezett narratívát használta,

62 Varga 1941.

63 Varga 1941, 66.

64 Varga 1941, 88.

65 Balogh 1942, 78.

66 Kosáry 1945.

mint a későbbi szocialista tankönyvek is.⁶⁷ 1989 után a kora újkoros történések közül számosan ennek ellenhatásaként a Habsburg Birodalomnak a királyi Magyarországra gyakorolt jótékony hatását kezdték hangsúlyozni úgy, hogy a nemzeti-függetlenségi-hazafias narratívát elkezdték felszámolni. Ezzel az a paradox helyzet állt elő, hogy 1989 után a pro-habsburgiánus, globalista, internacionalista jellegű narratívák (a kettes modell) váltak sokak számára objektívvé, míg az 1945 és 1989 között szocialista átértelmezésben, de legalább létező nemzeti-függetlenségi narratívák kapták a baloldali címkét.⁶⁸ A fent vázolt probléma Kosáry tankönyvében az egyszerű tagadás formájában jegecesedik ki: Kőszeg 1532. évi ostroma egy mondatban szerepel, az 1552. évi végvári háborúk pedig sehogy, viszont a fejezet végére került egy rövid összegzés: „A kor nehézkes és tökéletlen pénzügyi és hadi gépezetének hibáit nem tehette jóvá a végvári magyar katonák, huszárok, hajdúk és kapitányaik önfeláldozása sem, bár egy-egy kisebb vár hősie ellenállása nem egyszer fékezte meg a török támadó lendületét. Így esett el 1566-ban a Zrínyi Miklóstól védett Szigetvár is.”⁶⁹ A narratív technika a következő elemekből épül fel: (1) minél kevesebb nevet, személyt, eseményt említeni, (2) hangsúlyozni a sikertelenséget, ezért kerül a mondat elejére a hangsúlyos állítás: így esett el 1566-ban... (3) a sikereket kicsinyíteni (nem tehette jóvá...) és tágítani, adott személyektől, hősoktól elidegeníteni, kollektív sikerként hangsúlyozni (magyar katonák, huszárok, hajdúk...). Kosáry kötetének talán ironikus utóéletét és korai szocialista narratíváját jelzi, hogy az OPKM-ben őrzött példányban már az állományba vételkor az alábbi kép volt beletűzve egyfajta könyvjelzőként:

67 Őze Sándor így fogalmazza meg: „A Molnár Erik-vita nyomán a kora újkori Magyarország történetének két olvasata alakul ki. A nemzeti-kommunista jellegű és az [...] internacionalista. Az egyik [...] belső válságkezeléshez jó [...] A másik külső trendváltások idején bevethető az átálláshoz. Nem is szorul ezután további bizonyításra, hogy a rendszerváltás után miért a második modell vált uralkodóvá [...]” (Őze 2009, 142–143.)

68 Erről bővebben: Illik 2011; 2016; 2019.

69 Kosáry 1945, 101.

Boldog Le Clerc Alix, a Miasszonyunk
rend alapító anyja

Boldog Le Clerc Alix a Miasszonyunk rend alapító anyja 1576 febr. 2-án született Remiremontban, Lotharingiában. 1597 karácsonyán megalapítja szerzetét szegény leányok nevelésére, s 1615-ben megkapja a pápai jóváhagyást. Kiváló érnyei és szeretetreméltó egyénisége sok lelket vonz követésére, különösen mély alázatossága és hősiesszenvedése kelt csodálatot. Apostoli munka és kemény vezeklés örlé fel életét. 1622 jan. 9-én hal meg. A jó Isten sok csodával tüntette ki, főként anyák és gyermekek tapasztalják rendkívüli segítségét. Rendje Franciaországból egész Európába elterjedt. A XIX. században korszerű társulatok sarjadtak belőle: a Miasszonyunkról nev. Iskolanővérek müncheni és kalocsai társulata.

XII. Pius pápa 1947 április 7-én a boldogok sorába iktatta.

Boldog Alix Anya könyörögj érettünk!

A kalocsai Érseki Hatóság 600/1947. sz. a. engedélyével.

9–10. kép. A „könyvjelző” képes és szöveges oldala

Forrás: a szerző felvétele

Ennek a mintázatnak megfelelően az 1950. évi ideiglenes tankönyvből a „hősies” események, mint a végvári háborúk, teljesen kimaradtak, mint egyébként a kora újkori köztörténeti események nagy része is, ugyanakkor a Habsburg-ellenes narratíva jelen van: a katolikus reakció, a Habsburg-elnyomás, a parasztság kizsákmányolása, valamint a függetlenségi harcok rendszere (Bocskaitól II. Rákóczi Ferencig).⁷⁰ A két szerző hosszabb terjedelmű és immár nem ideiglenes tankönyve visszahozta a végvári háborúk témáját a tankönyvi anyagba *A magyar nép harca a török hódítók ellen* fejezetcím alatt, ami jól példázza a Kosáry-féle technikát: tágítás és elszemélytelenítés, hiszen a győzelem nem az egyes hősöké, hanem a kollektíváé. A visszakerülő eseményleírás során a szöveg Jurisics és Dobó sikerében is a „dolgozó nép” diadalát hangsúlyozza.⁷¹

70 Vö. Heckenast–Spira 1950.

71 Heckenast–Spira 1954, 6.

11. kép. Illusztráció Heckenast Gusztáv és Sipra György kötetéhez
Forrás: Heckenast–Spira 1954, 7.; a szerző felvétele

Ugyanakkor ír a végvári vitézek mindennapjairól, és kiemel olyan kevésbé hangsúlyozott hősoket, mint Thury György vagy Bornemissza János.⁷² Továbbá részletesen leírja Zrínyi Miklós hősi halálát 1566-ban,⁷³ valamint – ha nem is

72 Heckenast–Spira 1954, 8.

73 Heckenast–Spira 1954, 8.

egyértelmű sikerként – ír a végvári hősiességről: „A végvári vitézek hősi harcának csak az ország belsejében [...] sikerült megállítani a török terjeszkedést.”⁷⁴

Az Unger-féle gimnáziumi tankönyvről⁷⁵ Albert B. Gábor írt elemzést: „A tudományos megalapozottság, szemléltetés és anyagbőség jellemezte Unger 1957-es tankönyvét is. Olvasmányok, források, kihajtható és egyéb térképek tették a tanulóifjúság számára érdekessé a kiadványt. Kőszeg ostromához Dzselaizade Musztafa török történetíró leírását, Buda és Pest 1605-ös látképéhez Bocatius kassai főbíró följegyzéseit hívta segítségül, a reformkori nemességről és nemzetiségről Wesselényi 1833-as munkájából közölt részeket. A tankönyv gazdag képanyaga (történelmi arcképcsarnok; képek a nép életéből; katonaelet; könyvnyomtatás, könyvkiadás; művészettörténeti táblák) ugyanakkor a tankönyv végén, mintegy függelékként található. Persze az ideológia-vezérelt témák – így a munkásmozgalmi események és a szocialista nézetek (Engels a gyermekmunkáról; Marx a júniusi munkásfelkelésről) – továbbra is meghatározó szerepet játszottak Ungernél. *Az antihősökkel (például Görgeivel) szemben pedig sokszor az elhallgatás vagy túlhangsúlyozás kifinomult módzatait alkalmazta a szerző, attól függően, hogy az beleillett vagy nem illett bele az ideológiailag determinált konstrukcióba.* Mindezek ellenére a maga korában ez a tankönyv újszerű volt, Unger 1958-as forráselemző könyve pedig európai viszonylatban is értékelhető munkának számított. Gyakorlatilag ő dolgozta ki a forrásfeldolgozó órák műfaját és módszertanát. Az 1970-es években – amikor egy időre a történelem kikerült az érettségi tantárgyak közül – a metodika terén gyökeres átalakulás ment végbe. Egyetérthetünk Kaposi Józseffel, aki metodikai szempontból különösen jelentősnek ítélte meg Unger tevékenységét, »aki a történelmi források feldolgozása terén írt tanulmányaival, könyveivel meghatározó alakjává vált az európai történelemtanítási gyakorlat hazai meghonosítása folyamatában.«⁷⁶ Az elemzés helytállósága mellett is finomításra szorul jelen esetben. Elsőként egy metodikai megjegyzés, amely nem szorosan témája jelen írásnak: az Albert B. Gábor által idézett Kaposi Józsefnek köszönhető elsősor-

74 Heckenast–Spira 1954, 10.

75 Unger 1957.

76 Albert 2021. Kiemelés tőlem.

ban a kétszintű történelem érettségi bevezetése (Magyarországon 2005-ben), amelynek írásbeli részében elsődleges forrásokat kell a diákoknak elemezni. Ez történelmi és pedagógiai szempontból is kérdőjelekkel illethető: egyfelől 18 éves diákok számára kérdéses, hogy mennyire fejlesztő hatású XVI. századi (természetesen átírt) szövegeket értelmezni, másfelől pedig az elsődleges források nem azzal a céllal íródtak, hogy a diákok az érettségit készítőik saját, XXI. századi kérdéseire válaszoljanak, vagyis a források legalább annyira elemzés, mint egyfajta „erőszak, erőltetés” tárgyává válnak így. Ráadásul az, hogy a szerző, jelesül Unger Mátyás a tankönyvében milyen forrásokat válogat, meglehetősen manipulatív, hiszen legalább furcsa, hogy Kőszeg és Eger ostromát oszmán forrással, azaz oszmán szemmel láttatja.⁷⁷ Másodsorban pedig Unger kötetét csak az elődök kontextusában (elsősorban Kosáry tankönyve) lehet értelmezni, hiszen ott alakult ki az elhallgató tankönyvi technika, ami itt bővült a manipulált források által nyújtott látszólagos objektivitás álbiztonságával. Kőszeg, Temesvár, Drégely, Eger és Szigetvár ostromának leírása legalább szerepel, de a várak parancsnokainak szerepe szándékosan alulhangsúlyozott. Unger kötete is nyit egy külön kis fejezetet a „*A végvári élet*” cím alatt, amelyben a főurak deheroizálását így oldja meg: „A várkapitányok között akadt egy-egy főúr is. [...] áldozatos hazafiak, bár nemegyszer önkényeskedő főurak. A legtöbb mágnás azonban nem vállalta a rangjával, birtokával járó anyagi és erkölcsi kötelezettséget.”⁷⁸ Vagyis látható az egyfelől „dicsér”, másfelől „besároz” megoldás, amely egy pro és kontra érvelés kiegyensúlyozottságának látszatát kelti. A XVII. századi események leírásában már nyoma sincs a hősnarratívának. Unger szövegében az látható, hogy próbálja a hősiességet lefosztani az egyénről, pontosabban a korábbi ideológiai rendszer hőseiről, a bárókról, és áttenni a legalább kismemesi származású közemberekre, végváriakra.

Az Eperjessy–Benczédi-féle kötetben teljeseedik ki a szocialista technika a végvári vitézség és hősiesség kezelésére, mivel itt már csak ezen téma kapcsán értelmeződik a hősiesség, és teljesen különálló leckét kap, itt szerepel az ese-

77 Unger 1957, 48., 63.

78 Unger 1957, 61.

ménytörténet is.⁷⁹ A *Végyári harcok, végyári élet* című lecke három részre tagolódik: a végyárrendszer kialakulása, a végyári harcok hőskora: a várháborúk és a végyarak katonatársadalma.⁸⁰ A tananyag nyelvezete tényszerű, morális jellegű minősítések nem szerepelnek. A „hős” kifejezés kétszer kerül elő: „Eger hős védői” (az asszonyok kikerültek a narratívából!) és „Szigetvár védői hősi halála” formában.⁸¹ Walter Mária 1989 után is kiadott késő szocializmusbeli tankönyve⁸² lényegében ugyanezt a megoldást választotta, azaz a hősiesség végül „objektívizálódott”, és egy semleges nyelvezetű köz- és társadalomtörténetbe fordult át.

Kitekintés és összefoglalás

Megnézve az eddig bemutatott tankönyvek sorát, látható, hogy 1945-ig a tankönyvi szövegekben megnyilvánul a hősképzés, míg 1945 után – bár a szó maga előfordul – lényegében a „hős” jelentése megszűnik, objektivista (objektivitás látszatát keltő), tényközlő, érzelmi töltés nélküli szövegek jelennek meg, amelyekben az egyénnek sok szerepe nincs, sőt a végyári harcok is inkább csak háttérévé válnak a gazdaság- és társadalomtörténetnek. Vagyis a „hős” kifejezés kiüresedik. Ilyen értelemben – a végyári hősiesség tekintetében – az Unger-féle tankönyv óta sok változás nem történt. Ezt persze csak erősíti a tananyagtartalom és tankönyvi terjedelem folyamatos zsugorodása, amely a tankönyvszerzőket a folyamatos tömörítésre készíti. A bevezetésben feltett kérdésre tehát meglepő a válasz: érthetetlen, hogy a 2020 után megjelent történelem tankönyveket az a vád érte, hogy túldimenzionálják a végyári hősiesség kérdését, ugyanis – jelen sorok írója szerint – nem teszik (lásd Függelék). Az 1945 előtti hazafias ideológiai bázisú gazdag narratív technikákhoz viszonyítva legalábbis nem. Ezt alátámasztandó a végyári háborúk 1532 és

79 Benczédi–Eperjessy 1970.

80 Benczédi–Eperjessy 1970, 213–216.

81 Benczédi–Eperjessy 1970, 214–215.

82 Walter 1988.

1566 közti leírásait négy 1989 utáni tankönyvben néztem meg a kitekintés kedvéért, és vetettem össze táblázatban az Ember István által írt tankönyv hősnarratívájával, mivel az a legkoherensebb és kiteljesedettebb a XVI. századi várháborúk hősiessége és a végvári vitézség tekintetében. A vizsgált 1989 utáni, új kiadású tankönyvek végváriakra és várháborúkra vonatkozó szövegei – ha folyamatában, a XIX. századtól vizsgáljuk, látjuk, hogy – nem tértek vissza a hősképzés tekintetében az 1945 előtti időszak narratív technikáihoz.

Zárásként fontos megjegyezni, hogy a narratíva kiválasztásának kérdése nem feltétlenül a „tények” vagy az „igazság” kérdése. Hiszen például a végvári ostromoknál a védők jelentős oszmán túlerővel néztek szembe, és bár ez árnyalható – bizonytalan létszámadatok, a vár állapota, időjárási körülmények stb. –, mégis „tény”, így a végváriak helytállásának, hősiességének hangsúlyozása nem tudományos igazság vagy objektivitás, hanem szándék- és érték-, illetve narratívaválasztás kérdése, ami viszont nem feltétlenül tudománytalan. Hiszen a szocialista tankönyvekben látható volt, hogy a morális jelzők kiirtásával vagy visszaszorításával sem „objektív”, hanem egy másképpen szubjektív narratíva jött létre, amely az egyén kiemelt szerepének felszámolására törekedett.

IRODALOMJEGYZÉK

- Albert 2012.** Albert B. Gábor: A Mika–Marczinkó tankönyvek. *Történelemtanítás. Online történelemdidaktikai folyóirat. Új folyam*, 4. (2012) 3–4. http://epa.hu/01900/01954/00013/pdf/EPA01954_tortenelemtanitas_04_03_06_Albert.pdf (a letöltés időpontja: 2023. február 14.)
- Albert 2021.** Albert B. Gábor: *Történelemtankönyvek és tudatformálás – Unger Mátyásra emlékezve*. <https://ujkor.hu/content/unger-matyasra-emlekezve> (a letöltés időpontja: 2023. február 14.)
- Andor 1904.** Andor József: *Magyarország története a középiskolák VIII. osztálya számára*. Athenaeum, Budapest, 1904.
- Balogh 1942.** Balogh Albin: *Magyarország történelme a gimnázium és leánygimnázium III. osztálya számára*. Szent István Társulat, Budapest, 1942.
- Bariska 2010.** Bariska István: Steinamangertől A „kőszegi” Szent Mártonig. Adalékok Szombathely német nevéhez és Szent Márton szerepéhez Kőszeg 1532. évi ostromában. In: Mayer László – Tilcsik György (szerk.): *Legendák és tévhitek, valótlanságok és melléfogások Vas megye 1–20. századi történetében*. Archivum Comitatus Castriferrei 4. Vas Megyei Levéltár, Szombathely, 2010. 323–342.
- Bedeő 1843.** Bedeő Pál: *Magyarok története a vezérek és királyok képeivel*. 2. kiadás. Bucsánszky Alajos, Pozsony, 1843.
- Benczédi–Eperjessy 1970.** Benczédi László – Eperjessy Géza: *Történelem a gimnáziumok II. osztálya számára*. 4. kiadás. Tankönyvkiadó, Budapest, 1970.
- Borhegyi–Nánay 2021.** Borhegyi Péter – Nánay Mihály: *Történelem tankönyv 10.* Oktatási Hivatal, Budapest, 2021.
- Botlik–Illik 2018.** Botlik Richárd – Illik Péter: *A mohácsi csata másképpen. A nagy temető?* Unicus, Budapest, 2018.
- Budai 1814.** Budai Ézsaiás: *Magyarország históriája. A mohácsi veszedelemtől fogva Buda visszavételéig*. Csáthy György, Debrecen, 1814.
- Domanovszky 1931.** Domanovszky Sándor: *Magyarország története a középiskolák VIII. osztálya számára*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1931.

- Ember 1926.** Ember István: *A magyar nemzet története a középiskolák III. osztálya számára.* Athenaeum, Budapest, 1926.
- Erdélyi 1931.** Erdélyi László: *Magyar történelem új rendszerben.* Athanaeum, Budapest, 1931.
- Frankl 1863.** Frankl Vilmos: *Magyarország története kat. gymnásiumok középszintjéig számára.* Pfeifer Ferdinand, Pest, 1863.
- Heckenast–Spira 1950.** Heckenast Gusztáv – Spira György: *Magyarország története II. 1526–1849.* Tankönyvkiadó Nemzeti Vállalat, Budapest, 1950.
- Heckenast–Spira 1954.** Heckenast Gusztáv – Spira György: *A magyar nép története II. 1526–1849.* 5. kiadás. Tankönyvkiadó, Budapest, 1954.
- Horváth 1843.** Horváth Mihály: *A magyarok története Európába költözésüktől mostanig.* Református Főiskola, Pápa, 1843.
- Horváth-Lugossy – Illik 2022.** Horváth-Lugossy Gábor – Illik Péter: „Cselt vetett a forgó szerencse”: A pozsonyi csata recepciója a hazai tankönyvekben. *Történelemtanítás. Online történelemdidaktikai folyóirat.* 2022. 13-02-08. <https://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2022/08/horvath-lugossy-gabor-illik-peter-cselt-vetett-a-forgo-szerencse-13-02-08/> (a letöltés időpontja: 2023. február 14.)
- Illik 2011.** Illik Péter: *Történészek, viták a 16–17. századi történelemről.* L’Harmattan, Budapest, 2011.
- Illik 2015.** Illik Péter: *A Mohács-kód. A csatavesztés a magyar köztudatban.* Unicus, Budapest, 2015.
- Illik 2016.** Illik Péter: A „kuruc-labanc” értékelési törésvonal a mai magyar köztudatban. In: Illik Péter: *A tanár, a történész és a komplex.* Unicus, Budapest, 2016. 111–120.
- Illik 2019.** Illik Péter: A kora újkor az 1945 utáni hazai középiskolai történelem tankönyvekben. In: Illik Péter: *A történészcéh alkonya.* Unicus, Budapest, 2019. 175–229.
- Illik 2021.** Illik Péter: A 15 éves háború a középiskolai tankönyvekben, avagy „Kanizsa elveszett”. In: Kanász Viktor – Nagy-L. István (szerk.): *Európa elfeledett hadszíntere. A tizenöt éves háború és Magyarország (1591–1606).* Budapest, Magyarságkutató Intézet, 2021. 245–265.

- Illik 2022.** Illik Péter: Forradalmak a szocialista középiskolai tankönyvekben. A nagy francia forradalomtól a fehérterrorig. In Nagy Dóra – Nagy-L. István (szerk.): *A Magyarorsággkutató Intézet évkönyve 2021*. Magyarorsággkutató Intézet, Budapest, 2022. 179–208. <https://mki.gov.hu/hu/evkonyvek/illik-peter-forradalmak-a-szocialista-kozepiskolai-tankonyvekben-a-nagy-francia-forradalomtol-a-feherterrorig> (a letöltés időpontja: 2023. február 14.)
- Illik 2023.** Illik Péter: *Oda az Igazság? Hunyadi János és Mátyás emlékezete a magyar középiskolai történelem tankönyvekben*. Magyarorsággkutató Intézet, Budapest, 2023. Megjelenés előtt.
- Jászai 1904.** Jászai Rezső: *Magyarország oknyomozó története*. A középiskolák VIII. osztálya számára. Lampel R., Budapest, 1904.
- Komárik [1899].** Komárik István: *Magyarország oknyomozó története*. A közzépfokú iskolák VIII. osztálya részére. Jurcsó Antal könyvnyomda, Kalocsa, [1899].
- Kosáry 1945.** Kosáry Domokos: *Magyarország története. Az őskortól a szatmári békéig. A gimnáziumok VII., a líceumok és gazdasági középiskolák III. osztálya számára*. Szikra, Budapest, 1945.
- Környei 1864.** Környei János: *Magyarország története különös tekintettel a műveltség kifejlésére s a népeletre. A felső gymnasiumi és reáliskolai osztályok úgy mint magán használatra*. Lampel Róbert Könyvkiadása, Pest, 1864.
- Ladányi 1861.** Ladányi Gedeon: *A magyar nemzet története rövid kivonatban. Algymnasiumok számára kézikönyvvül*. Debrecen, 1861.
- Mangold 1900.** Mangold Lajos: *A magyarok története. A középiskolák harmadik és negyedik osztálya számára*. Franklin-Társulat, Budapest, 1900.
- Marczinkó–Pálfi–Várady 1938.** Marczinkó Ferenc – Pálfi János – Várady Erzsébet: *A magyar nemzet elbeszélő története a gimnázium és leánygimnázium számára*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1938.
- Nánay 2020.** Nánay Mihály: *Végyári vitézek a kulturkampfbán*. <https://magyar-nemzet.hu/velemenyt/2020/02/vegvari-vitezek-a-kulturkampfban> (a letöltés időpontja: 2023. február 14.)
- Őze 2009.** Őze Sándor: *Nemzettudat és historiográfia*. Hamvas Intézet, Budapest, 2009.

- Schirkhuber 1837.** Schirkhuber Móric: *Magyarok története deák és honi nyelven előadva.* Trattner–Károlyi, Pest, 1837.
- Sebestyén 1901.** Sebestyén Gyula: *A magyar nemzet története a mohácsi véstől napjainkig. A gymnasium és reáliskola IV. osztálya számára.* Franklin-Társulat, Budapest, 1901.
- Szabó–Závodszy 2002.** Szabó Péter – Závodszy Géza: *Történelem II. Középsiskolák.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2002.
- Szántó 1968.** Szántó Imre: A török sereg elvonulása Eger alól 1552-ben. *Hadtörténelmi Közlemények*, 15. (1968) 2. 261–280. http://epa.oszk.hu/00000/00018/00236/pdf/EPA00018_hadtortenelmi_1968_02_261-280.pdf (a letöltés időpontja: 2023. február 14.)
- Száray 2013.** Száray Miklós: *Történelem 10.* Oktatási Hivatal, Budapest, 2013.
- Száray 2021.** Száray Miklós: *Történelem tankönyv 10.* Oktatási Hivatal, Budapest, 2021.
- Szily 1902.** Szily Kálmán: *A magyar nyelvújítás szótára I–II.* Budapest, Hornyánszky Viktor Kiadása, 1902. <http://real-eod.mtak.hu/1265/1/13278.pdf> (a letöltés időpontja: 2023. február 14.)
- Takáts 1920.** Takáts György: *A magyar nemzet története gimnáziumok, reáliskolák és leánygimnáziumok VIII-ik osztálya számára.* 3. kiadás. Athenaeum, Budapest, 1920.
- Unger 1957.** Unger Mátyás: *Történelem az általános gimnáziumok III. osztálya számára.* Tankönyvkiadó, Budapest, 1957.
- Varga 1885.** Varga Ottó: *A magyarok oknyomozó története. Tanterv és az utasítások alapján a középiskolák nyolczadik osztálya számára.* Franklin-Társulat, Budapest, 1885.
- Varga 1941.** Varga Zoltán: *A magyar nemzet elbeszélő története a középiskolák III. osztálya számára.* Országos Református Tanáregyesület és az Országos Evangélikus Tanáregyesület, Debreceni Könyvnyomda, Debrecen, 1941.
- Vaszary 1877.** Vaszary Kolos: *Történelem rövid előadásban alsóbb osztályok számára I.* 3. kiadás. Lampel Róbert Könyvkiadása, Budapest, 1877.
- Walter 1988.** Walter Mária: *Történelem II. osztály.* Tankönyvkiadó, Budapest, 1988.

FÜGGELÉK

Ember 1926	Szabó–Závodszky 2002	Száray 2013	Száray 2021	Borhegyi–Nánay 2021
Jurisics hősiessége	Tartalmazza.	Tartalmazza.	Tartalmazza.	Tartalmazza.
Drégely és Temesvár hősiessége	Csak hős Drégely.	Csak hős Drégely.	Szó szerint egyezik: Száray 2013, 70.	Nem tartalmazza.
Szolnokon az idegen zsoldosok gyávasága	Nem tartalmazza.	Nem tartalmazza.	Nem tartalmazza.	Nem tartalmazza.
Eger hősiessége, egri nők szerepe	Nem tartalmazza. ¹	„Eger hősiezen ellenállt.”	Szó szerint egyezik: Száray 2013, 70.	Tartalmazza, egri nőkről Székely Bertalan képe szerepel.
Zrínyi „felöltözése”, kirohanása, ő és a védők hős halála	Zrínyi „felöltözését” nem tartalmazza, a többi elemet igen.	„Zrínyi hősi halált halt.”	Szó szerint egyezik: Száray 2013, 70.	Zrínyi „felöltözését” nem tartalmazza, a többi elemet igen.
I. Miksa tétlensége 1566-ban	Nem tartalmazza.	Nem tartalmazza.	Nem tartalmazza.	Nem tartalmazza.
XVII. századi eseményekben nincs hősiesség említése	Nem tartalmazza.	Hősiesen védekező Abdurrakman.	Szó szerint egyezik: Száray 2013, 97.	Nem tartalmazza.

Forrás: a szerző összeállítása

1 Eger ostromát leírja, de hősiességet nem említ, nem is hangsúlyozza hősie cselekedetnek. Ezért kapta a „nem tartalmazza” minősítést. A továbbiakban is így jelölöm, ha maga az esemény leírása szerepel is, nem a hősiesség, vitézség hangsúlyozásával, hanem kizárólag tényleírásként. Az egri nők története pedig itt egyáltalán nem szerepel.